

Den økologiske krise og den ideologiske kamp

Brandt, Jesper

Published in:
Tiden

Publication date:
1979

Document Version
Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):
Brandt, J. (1979). Den økologiske krise og den ideologiske kamp. *Tiden*, 40(10), 253-273.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

TIDEN nr. 10, 40. årgang 1979

For fred, demokrati og socialisme

Redigeret af et udvalg. Ansvarshavende redaktør: IB NØRLUND

Pris: Helårsabonnement: 120,00 kr. for 12 numre. Løssalg: 15,00 kr., dobbeltnumre 22,50 kr.

Forlaget TIDEN, Bredgade 37, 1260 Kbhvn. K. Tlf. (01) 15 98 43. Giro 6 42 10 16

Indhold

- Jesper Brandt*
253 **Den økologiske krise og den ideologiske kamp**
- Jørn Mathiasen*
274 **Grafik for os LXXIV — Peter Peitersen**
- Jens Peter Johansen*
276 **Bedriftssundhedstjeneste**
- Jørgen Würtz Sørensen*
283 **DKP og den »udogmatiske« historieskrivning**
- Boganmeldelse**
290 **Et makværk. J. Bloch Poulsen og Morten Thing:
Danmarks kommunistiske Parti. Anmeldt af Ib Nørlund**
- Partidokumenter**
291 **Til modstand mod »helhedsplanen«
Regeringens plan et politisk bedrageri**
292 **Begivenhederne i Afghanistan**

Den økologiske krise og den ideologiske kamp

JESPER BRANDT

1. Miljøbevægelsens start i 60'erne

Kampen for forbedring af miljøet har altid været en del af arbejderklassens kamp. Det gælder ikke mindst kampen for et bedre arbejdsmiljø, f.eks. gennem en forbedring af arbejderbeskyttelseslovgivningen, og kampen for et bedre bymiljø gennem en forbedring af boligstandarden og sikring af en stadig byfornyelse. Arbejderklassens opståen og udvikling hænger snævert sammen med byernes udvikling, og netop bymiljøet har bidraget til udformningen af klassebevidstheden og arbejderklassens organisering.

Udviklingen af transportmidlerne, og den stadigt øgede fritid som arbejderklassen har tilkæmpet sig, har betydet at en stadigt større del af hele det »geografiske miljø« der omgiver menneskene er rykket ind i den organiserede arbejderklassens interessesfære, og sikringen af »det ydre miljø« er dermed blevet et stadigt væsentligere krav. På denne baggrund måtte udviklingen af forurenings- og ressourcebatten, der tog et voldsomt opsving i slutningen af 60'erne, ses som noget yderst positivt. Denne debat udvikledes hastigt i alle højt industrialiserede lande såvel i øst som i vest (i vest nogle år senere).

Herhjemme dannedes i 1969 forureningsgruppen NOAH, der allerede fra starten blev bakket kraftigt op af store dele af presen, herunder også den borgerlige presse. Det er derfor ikke ganske uberettiget, når det er blevet påpeget, at forureningen åbenbart nu også var blevet et problem for borgerskabet, at det så at sige var blevet svært at begrænse forureningen til f.eks. områderne syd for Hellerup. Bevægelsen fik vind i sejlene, og det

i en sådan grad, at VKR-regeringen allerede samme år reagerede med nedsættelsen af Forureningsrådet, organet som skulle kulegrave forureningsproblemerne og finde frem til, hvilke forholdsregler der kunne sættes ind med.

Mange opfattede givetvis forureningsdebatten som lidt af et modefænomen. Dette var nok også regeringens opfattelse, idet den stort set benyttede forureningsrådet som en syltekrukke for alle de problemer, der blev rejst. F.eks. lykkedes det ganske godt at afvise alle de undersøgelser, der i udlandet var foretaget vedrørende forureningens skadelige virkninger, med påstanden om, at man ikke uden videre kunne overføre undersøgelser foretaget i udlandet på danske forhold. Vi måtte lave vores egne undersøgelser, og det skulle forureningsrådet nok tage med ind i sine overvejelser.

2. Miljøbevægelsen møder modstand

Det viste sig hurtigt, at der var forskel på ord og handlinger, hvad angik forureningen. Allerede forureningsrådets nedsættelse klargjorde meget. 1/3 af organets godt 150 tilknyttede var udpeget af arbejdsgiverne, ikke som repræsentanter, men som eksperter, forklarede det. Endnu tydeligere blev situationen ved miljølovens vedtagelse i 1973 (nu under en S-mindretsregering, i samarbejde med de konservative). Statsapparatet og arbejdsgiverne fik hver sin hovedrolle, mens LO og forskellige interessegrupper kun blev statistere. Det miljøankenævnet, der oprettedes i forbindelse med loven, blev domineret af industrien, til dels besat med direktører fra nogle af vore mest forure-

nende industrier. Det blev et organ, hvor forurenere skulle dømmes forurenere. Intet under at daværende miljøminister, Jens Kampmann ved fremlæggelse af loven (sammen med to andre følgelove) kunne udtale: »Jeg er derfor glad for, at jeg i dag kan oplyse, at industrirådet over for mig har tilkendegivet, at de tre lovforslag på baggrund af forhandlingerne nu indeholder sådanne hovedprincipper og har fået en sådan form som industrien kan acceptere«.

NOAH havde sit udgangspunkt blandt den studerende ungdom og dele af de intellektuelle, især indenfor naturvidenskaberne og blandt arkitekter. Dette var vel naturligt, eftersom netop den faglige indsigt i forureningens indflydelse på miljøet i særlig grad måtte forventes at udvikles i disse kredse. Denne indsigt har naturligt pålagt disse et særligt ansvar, som samtidigt er blevet motiveret gennem deres særlige interesse for miljøets udvikling. Udviklingen af NOAH kan også ses som en udløber af det såkaldte studentoprør, gennem kravet om at forskningen inden for disse områder blev mere anvendelsesrettet end det hidtil havde været tilfældet.

Selvom NOAH relativt hurtigt fik en betydeligt bredere kontaktflade (bl.a. via dagbladet Politikens læserbrevkasse »skarnkassen«) har bevægelsen hidtil kun haft temmelig indirekte forbindelse til arbejderklassen og dens organisationer. Alligevel fik bevægelsen tidligt en klart anti-monopolistisk karakter, som følge af den modstand man mødte i kampen for et bedre miljø: NOAH erfarede meget hurtigt, at på trods af den flyvende start, gik det ikke så let som man havde håbet, og det viste sig ydermere, at der var en klar systematik i bevægelsens succes'er og nederlag: Hvor NOAHs initiativer og aktioner var i modstrid med industriens, især de store monopolars interesser, havde man meget svært ved at komme igennem. Miljøbevægelsen erfarede herigennem hvorledes den begyndende statslige lovgivning og

forvaltning omkring miljøproblemerne systematisk tjente storkapitalen. De fik særdeles konkrete erfaringer med det statsmonopolkapitalistiske system: Dette lagde sig åbenlyst hindrende i vejen for problemernes løsning på en lang række områder. Og de områder, hvor der skete noget, var oftest omkring problemer, hvis løsning kunne kanaliseres ind i den eksplosivt voksende antiforureningsindustri, der herhjemme i vid udstrækning er blevet en monopolindustri for ikke mindst F. L. Smidth-koncernen.

3. Miljøbevægelsen søger nye veje

Mange i miljøbevægelsen, ikke blot herhjemme, men overalt i de højtudviklede kapitalistiske lande, søgte nye veje, og de, hvis engagement ikke blev blokeret af indgroede antikommunistiske fordomme over for den virkeliggjorte socialisme, stillede sig naturligt spørgsmålet: Hvad har man gjort, og hvad gør man ved forureningsproblemerne i Sovjetunionen og de andre socialistiske lande?

Den kendte amerikanske økolog Berry Commener, der har været en af de førende personer i miljøbevægelsen i USA, skriver herom i sin bog »The closing circle«:

»Der synes at udvikle sig en stærk økologisk bevægelse i USSR som svar på vanskelighederne; videnskabsmændene kritiserer den industrielle udvikling, som ignorerer eller undervurderer indvirkningen på det omgivende miljø og borgernes, klager, som alle andre steder, over den forurening, det giver ophav til. Regeringens seneste aktioner er kendetegnet af en stærkere økologisk tilpasset kontrol med industriens udviklingsplaner. På dette område besidder det socialistiske system i Sovjetunionen naturligvis virkelig et vigtigt praktisk fortrin fremfor den private foretagssomheds system.

Statens altomfattende planer for den industrielle og landbrugsmæssige udvikling, som næsten omfatter et hvilket som helst aspekt af det økonomiske liv, er et karak-

teristisk kendetegn ved det sovjetiske system. De fordele en sådan planlægning har for en hvilken som helst foranstaltning til løsning af miljøproblemerne, behøver næppe nærmere forklaring for den, der er bekendt med den kaotiske miljøsituation, der findes i USA, hvor nogle stater ikke anerkender atomenergikommisionens normer med hensyn til strålingssikkerhed, hvor regeringseksperter er viklet ind i lange frustrerende slagsmål med automobilindustrien om forureningsnormer, hvor behovet for anvendelsen af en økologisk begrundet landbrugsteknik kommer i konflikt med interesserne hos producenterne af kunstgødning og syntetiske pesticider.

I sidste instans besidder det socialistiske system fordele sammenlignet med den private foretagsomhed, også hvad angår den grundlæggende vekselvirkning mellem de økonomiske processer og de økologiske krav.«¹⁾

4. Miljøbevægelsen som våben i den ideologiske kamp

Denne præcise og overbevisende karakteristik er ganske betegnende for forureningsdebatten, således som den udviklede sig i de udviklede kapitalistiske lande i begyndelsen af 1970'erne. Den var ved at udvikle sig til et magtfuldt og konkret element i den ideologiske kamp. Borgerskabets ideologer svarede naturligvis igen så godt de kunne: »Hvad i alverden kommer forureningen kapitalismen eller socialismen ved? Intet som helst, eftersom forureningen er lige så stor i socialistiske som i kapitalistiske lande, hvis den ikke er større«, skrev f.eks. Roskilde Tidende i en leder i 1974. Påstanden holder ikke stik. Således viste en undersøgelse over den globale forurening foretaget i begyndelsen af 70'erne, at forureningen på det tidspunkt var mere end tre gange så stor i USA som i USSR ²⁾. Men når man kunne postulere det, hang det bl.a. sammen med en tydeligvis manglende information om de faktiske forhold og udviklingstræk i de

socialistiske lande. Der har været skrevet meget lidt i Vesten om miljøproblemerne i Sovjetunionen og endnu mindre er udkommet på dansk. At de få gode indgange, der haves, skal her nævnes resultaterne fra DKPs miljødelegation i Sovjetunionen i 1975 ³⁾. Herudover har de fleste oplysninger været artikler om miljøskandaler i de socialistiske lande, artikler der netop har skullet understøtte påstanden om, at man heller ikke dér ønsker at løse forureningsproblemerne når »økonomiske interesser står på spil«. Naturligvis undgår vi heller ikke på miljøområdet den borgerlige propagandas forvrængning af såvel de resultater, der er opnået under den virkeliggjorte socialisme, som af de problemer, den socialistiske opbygning ligeledes giver anledning til.

5. Borgerskabets ideologer går til modangreb

Alligevel ville denne ideologiske kamp nok have faldet klarere og mere overbevisende ud til socialismens fordel, hvis forureningsdebatten blot havde fortsat på det konkrete og antimonopolistiske grundlag, der prægede den i slutningen af 60'erne og begyndelsen af 70'erne. Det gjorde den imidlertid ikke. Med udviklingen af den pseudøkologiske dommedagslitteratur, den dygtigt gennemførte propaganda omkring den såkaldte ROM-klubs rapport: »Grænser for vækst«, og klubbens senere rapporter, blev forureningsdebatten til dels drejet i en helt anden retning, nemlig til en diskussion om »nulvækst«.

Problemstillingen, hvordan man konkret teknisk, økonomisk og politisk kunne sikre menneskenes stadigt stigende behov opfyldt uden at det medfører den form for ressource- og forureningsproblemer, der har kendetegnet den hidtidige udvikling i de højt industrialiserede lande, gled nu i baggrunden, ja blev næsten vendt på hovedet, idet årsagerne til miljøproblemerne blev angivet som »væksten i samfundet«: Befolkningens vækst og den stadige vækst

i produktionen. Med denne »forklaring« blev målsætningen med forureningsdebatten en helt anden, end den hidtil havde været: Nemlig et krav om standsning af væksten i materiel velfærd for herigennem angiveligt at forhindre en økologisk krise. Nulvækstideologernes forestillinger om, hvad det herudover kunne gøre godt for, har i øvrigt været ganske forskellige: Nogle har agiteret for det lykkelige ved at befolkningen lægger de materielle behov bag sig, og i stedet koncentrerer sig om de mere åndelige glæder, mens andre gennem nulvæksten har troet at kunne finde en mulig genvej til en mere retfærdig fordeling af fremtidens sparsomme materielle goder, end den, der kendetegner den hidtidige udvikling. Fælles for disse opfattelser er, at de alle besidder et meget pessimistisk syn på fremtiden og menneskenes evne til at kunne forvalte deres stigende kendskab til den verden, der omgiver dem og som de er en del af. Disse ideer er blevet ganske udbredte også blandt mange, der ser hen til en socialistisk udvikling som den, der hører fremtiden til. Ja, mange har endog den opfattelse, at en sådan nulvækst og dæmpning af den teknologiske udvikling er et afgørende kendetegn netop ved en socialistisk udvikling, tanker, der herhjemme også har vundet en vis udbredelse i kredse indenfor SF og VS.

6. Nulvækstideologien og den kommunistiske bevægelse

Det er imidlertid opfattelser, der ikke deles af den kommunistiske bevægelse. De strider tværtimod mod grundlæggende træk i hele vores historieopfattelse. Vi opfatter således den fremtidige kommunisme som et samfund, hvor enhver fremgang i naturerkendelsen og -beherskelsen ikke mere vil være et led i menneskers udbytning af mennesker, men tværtimod altid kun vil blive anvendt til gavn og glæde for menneskene. Ingen vil til den tid have nogen interesse i at handle økologisk »dumt«, men kun uvidenhed og mang-

lende forståelse vil kunne skabe økologiske problemer, og heri ligger netop en motivering til den stadige fremgang i naturerkendelsen og -beherskelsen også under kommunismen.

Det betyder ikke, at den kommunistiske bevægelse støtter anvendelsen af en hvilken som helst teknologi, under hvilke som helst betingelser. Det viser et utal af sager, f.eks. vores kamp mod teknologisk begrundede fyringer i en situation med arbejdsløshed (f.eks. blandt typografer og bryggeriarbejdere), vores kamp mod brugen af sundhedsfarlige stoffer som epoxy og vores stillingtagen til atomkraftens indførelse under de nuværende teknologiske og samfundsøkonomiske betingelser. Overalt hvor teknikken anvendes mod menneskene, går vi ind i kampen, ikke mod teknikken, men mod dens menneskefjendske anvendelse. Og overalt, hvor teknik indføres til menneskers gavn, støtter vi den, uanset om den er »simpel« eller »indviklet«.

Men hvad er til menneskenes gavn? Her kan vi ikke bare se på en abstrakt nytte af f.eks. et større eller mindre energiforbrug, men må se direkte på opfyldelsen af de menneskelige behov. Men hvad er så det? Er det parcelhus, egen bil, farvefjernsyn og lystbåd? Måske ikke. Men vi er tilbageholdende med at deltage i den almindelige jammer over forbrugermoralitetens rædsler. Som kommunister kan vi ikke gøre os til dommere over de mangeartede og for eftertiden sikkert særprægede behov, der kan skabes blandt den arbejdende befolkning under den kapitalistiske udvikling, uanset at vi erkender kapitalismens forvridding af de menneskelige behov. For vi ser, at kapitalismen ikke er i stand til at tilfredsstille selv de mest elementære behov som fred, arbejde og et sted at bo, og dér sætter vi først ind. Det hindrer os ikke i at se nye perspektiver for behovenes og dermed også teknologiens udvikling i fremtidens socialistiske og kommunistiske samfund. Det hindrer os

heller ikke i at søge at få menneskene til at lade sig inspirere af disse perspektiver.

Kommunismens »grundlov«: At yde efter evne og nyde efter behov, kan i denne forbindelse ikke måles med kapitalismens alen, som et fremtidens overflodssamfund, hvor ingen bestiller noget, men alle kan vrage og vælge mellem slotte og månerejser. Det drejer sig tværtimod primært om en omlægning af de menneskelige behov, hvor Marx i »Kritik af Gothaprogrammet« især fremhæver som betingelse for kommunismen, at selve arbejdet bliver det første livsbehov. Men netop dette vil have arbejdets produktive effekt betydeligt, hvorfor spørgsmålet melder sig om, hvorledes dette produktive arbejde kan forefinde tilstrækkelige naturbetingelser som arbejdsgenstand og arbejdsmiddel. Dette må ske i en stadig sikring af overensstemmelse mellem behov og »naturudbud«, således at man til stadighed er i stand til med mindst mulige omkostninger at løse modsætningerne mellem menneskenes egen natur og den natur der omgiver dem/de omgiver sig med. Ingen vil få for lidt, men heller ingen vil få for meget, for det vil være at betragte som spild af det kommunistiske menneskes produktive arbejde.

Dette er vort perspektiv, og dette gør os til principielle modstandere af »nulvækstideerne« som teorier, der kan benyttes som vejledning for den fremtidige samfundsudvikling.

Men det er samtidigt en erkendelse, som har skabt problemer for os i den ideologiske debat. Nulvækstideerne har fået et sådant tag i store dele af befolkningen, at den har bragt os i defensiven hvad angår den ideologiske debat om den økologiske krise, der eksisterer på verdensplan og hvis realitet vi ikke på nogen måde skal bestride.

7. De socialistiske lande og nulvæksten

Som Commener beskriver, er der også udviklet en kraftig miljødebat i de socialistiske lande. Den drejer sig ikke blot om be-

skyttelse af naturmiljøer og løsning af forurenings- og ressourceproblemer, men også en mere principiel debat om den økologiske krise og forholdet mellem natur og samfund. Men det er karakteristisk, at det her ikke har ført til en diskussion om »nulvækst«. Tværtimod vender man sig også inden for denne debat kraftigt mod ROM-klubbens og lignende ideer, der flourerer i de kapitalistiske lande.

Nulvækstideologerne har i deres egen selvforståelse taget dette som et udtryk for en konservativ vækstcenteret fremskridtstro, som efter deres mening hersker i de socialistiske lande⁴). Konservativ, fordi nulvækstideologien i de kapitalistiske lande i vid udstrækning er opstået som en reaktion imod den vækstoptimisme, der herskede i vesten op gennem 60'erne og indtil krisen satte ind omkring 1970. Nulvækstideologien er altså nok så meget udviklet i sammenhæng med fremkomsten af den økonomiske krise i den kapitalistiske del af verden.

De socialistiske lande er kun i ringe udstrækning påvirket af de cykliske kriser i den kapitalistiske del af verden. Men er det da alligevel ikke blot et spørgsmål om tid, før ideerne slår igennem i de socialistiske lande? Vil det ikke ske også der, når forureningsproblemerne bliver så store og ressourceknapheden bliver så omfattende, så det øver indflydelse på væksten i produktionen? Ja, netop denne diskussion fører man faktisk i de socialistiske lande i disse år, ligesom der er en tydelig tendens til at stadigt større dele af de økonomiske midler overføres til løsning af miljøproblemerne. Men i denne debat har man som sagt ikke talt om grænser for vækst. Snarere har man fremført det modsatte, at store investeringer på miljøområdet var et væsentligt element i bestræbelserne for at sikre en stadig øget vækst i den materielle velfærd.

Hvad er baggrunden for denne fundamentale forskel i opfattelsen af den økologiske krises problemer?

8. Nulvækst og fremmedgørelse

Den økologiske krise er udtryk for en krise i menneskets stofskifte med naturen, eller rettere en krise i det stofskifte, der knytter den nødvendige forbindelse mellem menneskenes egen natur og den natur, der omgiver menneskene. Det er denne stofskifteproces, der inden for marxismen benævnes den samfundsmæssige produktions- og reproduktionsproces. Under kapitalismen udvikler denne stofskifteproces sig mere og mere modsætningsfyldt: På den ene side bliver processen mere og mere samfundsmæssiggjort som følge af den stadigt øgede arbejdsdeling og modsvarende nødvendige Kooperation i produktionsprocessen. På den anden side har både tilegnelsen og, hvad der i denne forbindelse er vigtigt, også den konkrete tilrettelæggelse af produktionen en overvejende privat karakter: *Hvad* der skal produceres, *hvor meget*, der skal produceres, og *hvordan* der skal produceres, er spørgsmål der kun i ganske ringe udstrækning er underkastet en samfundsmæssig bevidst beslutnings- og kontrolproces; det afgøres derimod bag ryggen på den arbejdende befolkning, styret af den kapitalistiske økonomis indre love.

Dette skaber ikke blot en lang række fundamentale problemer i stofskiftet mellem naturen og samfundet. Det skaber også en fremmedgørelse hos menneskene over for den samlede samfundsmæssige produktions- og reproduktionsproces, der ikke uden grund betragtes som en naturproces, det ligger uden for samfundets mulighed at øve indflydelse på. Når derfor produktionens udvikling fører økologiske problemer med sig, ses dette som en uafvendelig naturlov.

9. Teknologien udelades i »Grænser for vækst«

ROM-klubbens rapport »Grænser for vækst« afspejler dette forhold. Her angives i en »dynamisk model« en direkte »naturlovsmæssig« sammenhæng mellem pro-

duktion, befolkning, energiforbrug, resourceudtømming og forurening⁵). Fra et marxistisk synspunkt er det ikke svært at gennemskue det trick, der laves her.

Den stadige og nødvendige enhed mellem samfundet og det naturmæssige miljø, der omgiver det, kommer primært til udtryk gennem udviklingen i den teknologiske proces. Det er denne, der forbinder samfundets behov med kilderne til den samfundsmæssige rigdom – naturen og arbejdet. Dermed udtrykker teknologien også menneskenes *aktive* forhold til naturen: Opfyldelsen af samfundets behov sker ikke blot ved, at man gennem arbejdet på stadigt nye områder *omformer* naturen, men i lige så høj grad ved at man samtidigt *tilpasser* sig naturen. Netop denne aktive udvikling i den teknologiske proces bliver i Grænser for Vækst holdt udenfor den »dynamiske« model, eller i bedste fald diskuteret som et begrænsende vedhæng. Følgen er at naturforholdene bliver betragtet uafhængigt af menneskene, som en absolut skranke for produktionens udvikling. Dermed bliver den samfundsmæssige udvikling i sidste instans bestemt af »naturen«.

10. Naturdeterminismen og geopolitikken

Sådanne tilbageskridt i den videnskabelige erkendelse af natur-samfundet-forholdet er før sket, f.eks. ved opkomsten af »naturdeterminismen«. (»den geografiske determinisme«), i slutningen af det forrige århundrede:

De fleste kender fra skolen den regionalgeografiske beskrivelsesmetode, hvor man starter med den astronomiske stedbestemmelse, geologien, relieffet og klimaet og derefter gennemgår jordbund, planteliv, dyreliv og befolkning før til sidst at ende med en beskrivelse af erhvervsforholdene. Denne *metode* var udviklet i begyndelsen af 1800-tallet som et middel i studiet af den regionale sammenhæng mellem de forskellige naturelementer, samt i det sammenlignende studium af hvorledes

forskellige betingelser i naturvilkår øver indflydelse på samfundslivet i forskellige områder. Men i slutningen af århundredet blev den drejet i en helt anden retning, idet den blev fremført som en generel *teori* om, hvorledes naturforholdene bestemmer – determinerer – samfundsforholdene: Hvert led i den geografiske beskrivelseskæde sås som determineret af de forrige led, således at erhvervsforhold og religion m.m. i sidste instans sås som en direkte følge af klimaet, jordbunden m.v.

Teorien, der netop blomstrede op i forbindelse med den imperialistiske opdeling af verden op til første verdenskrig, spillede en ikke uvigtig ideologisk rolle i forbindelse med retfærdiggørelsen af den koloniale udbytning og undertrykkelse: Den varme sol gjorde negrene dovne, og det var den hvide mands byrde at indlemme disse underudviklede folkeslag i civilisationsvelsignelser.

Et andet lignende tilbageskridt skete i Tyskland i mellemkrigsperioden. Den såkaldte geopolitik opstod her som ideologisk instrument for nazismen og skulle retfærdiggøre den ariske races overherredømme og det tredje riges krav på »Lebensraum«.

11. Problemer i den marxistisk-leninistiske teori

De revolutionære kræfter har altid vendt sig imod sådanne reaktionære og menneskefjendske ideer.^{5a)}

I den ofte hårde ideologiske kamp har der ikke altid været plads til nuancerede positioner. I stedet for at hæfte sig ved de ubestridelige bindinger, som naturen og det geografiske miljø kunne lægge for samfundsudviklingen, bindinger, som den krisepregede kapitalisme så ofte har søgt massiv ideologisk rygdækning bagved, har den kommunistiske bevægelse derfor ofte i diametral modsætning hertil hæftet sig ved menneskenes uanede skabende evner og afgørende indflydelse på historiens gang.

a. Opfattelsen af det geografiske miljø

I »Sovjetunionens kommunistiske Partis (Bolsjevikernes) historie« fra 1938 gøres således i afsnittet »Om dialektisk og historisk materialisme« op med den geografiske determinisme på følgende måde:

»Hvilken rolle spiller det geografiske miljø i samfundets udvikling? Er det geografiske milieu ikke den hovedfaktor, som bestemmer samfundets præg, karakteren af menneskenes samfundsorden, overgangen fra en samfundsorden til en anden?

Den historiske materialisme besvarer dette spørgsmål benægtende.

Det geografiske milieu udgør ubestrideligt en af de faste og uomgængelige betingelser for samfundets udvikling og indvirker selvfølgelig på samfundets udvikling, fremskynder eller forsinkes den. Men milieuets indflydelse er ingen *bestemmende* indflydelse, for såvidt som forandringerne i samfundet, dets udvikling forløber i et uden sammenligning hurtigere tempo end forandringerne i og udviklingen af det geografiske milieu. I løbet af kun tre tusind år er tre forskellige samfundssystemer i rækkefølge forsvundet fra skuepladsen i Europa: Ursamfundet, slavesamfundet og det feudale samfund; i Europas østlige del, i Sovjetunionen afvikledes endog fire samfundssystemer. Og dog har i denne periode de geografiske betingelser i Europa enten slet ikke forandret sig eller i alt fald forandret sig i så ringe grad, at geografien ikke tager nogen notits af det. Og det er ganske naturligt. Forandringer af nogen betydning i det geografiske milieu tager millioner af år, medens derimod nogle få hundrede eller et par tusind år er tilstrækkelige for endog meget betydningsfulde forandringer i det menneskelige samfundssystem.

Men heraf følger, at det geografiske milieu ikke kan være hovedårsagen, den *bestemmende* årsag til den samfundsmæssige udvikling; thi det, der forbliver næsten uforandret i titusinder af år, kan ikke være hovedårsagen til udviklingen af det, der

undergår grundlæggende forandringer i løbet af århundreder.«⁶⁾

Argumentationen halter unægtelig, set fra et videnskabeligt synspunkt: Den væsentlige del af det geografiske miljø, kulturlandskabet; markerne, skovene, mineralforekomsterne, bymiljøet m.v. er jo ikke stabilt, men gennemgår tværtimod en voldsom udvikling gennem tiden. Men lige præcis denne afgørende del af menneskets miljø er ikke med i denne definition, der faktisk reducerer det geografiske miljø til at være storformerne i landskabet og disses ændringer gennem erosion og bjergkædefoldninger.

b. Opfattelsen af produktivkraftsystemet

Også samme værks beskrivelse af det elementære grundlag for den samfundsmæssige produktionsproces, nemlig produktivkraftsystemet, bærer præg af dette ønske om at beskrive samfundsudviklingen som værende i princippet uafhængig af naturforholdene.

Marx definerer i *Kapitalen* produktivkræfterne som de materielle kræfter, der bestemmer, hvor megen brugsværdi, der bliver fremstillet i et bestemt tidsrum, og fastlægger disses grundlæggende elementer som *arbejdet* på den ene side og produktionsmidlerne på den anden side, hvor disse deles op i *arbejdsgenstande* og *arbejdsmidler*. Arbejdsgenstandene, der jo netop er den materie i det geografiske miljø, der er relevant for samfundets stofskifte med naturen, er imidlertid udelukket fra den definition af produktivkræfterne, der angives i lærebogen fra 1938. Her lyder bestemmelsen af produktivkræfterne således:

»De *produktionsredskaber*, hvormed materielle goder produceres, de *menesker*, som betjener produktionsredskaberne og varetager produktionen af materielle goder i kraft af en vis *produktionserfaring* og *faglig dygtighed* – alle disse elementer udgør i forening samfundets produktivkræfter.«^{6a)}

c. Adskillelsen af naturen og samfundet i lærebogen fra 1938

På denne måde fremstår der i dette værk en næsten total adskillelse mellem natur og samfund med den nødvendige konsekvens, at såvel det geografiske miljø som produktionsmådebegrebet fraspalter et væsentligt fundament for samfundets grundlag: nemlig produktionsprocessens naturmæssige side, dens økologiske forudsætninger og konsekvenser.

Fremkomsten af denne Marxfortolkning havde muligvis sine historiske årsager: Stillet over for stadigt stigende trusler fra de imperialistiske magter måtte sovjetmagten sikre sig mobilisering af alle de produktive kræfter den rådede over: Her var ikke tale om at bortforklare en nedgang i produktionen, men tværtimod en opmænt til øget produktion uanset hvor ugunstige de geografiske betingelser end måtte se ud.

Fra et videnskabeligt synspunkt var der tale om et tilbageskridt i forhold til den analyse af forholdet mellem natur og samfund, som vi finder hos Marx og Engels; et tilbageskridt, som før eller siden måtte afsløre sin utilstrækkelighed stillet over for den socialistiske videreudviklings krav til en stadigt mere detaljeret videnskabelig forståelse af dialektikken i udviklingen af natur-samfund-forholdet.

12. Vækstideologi i øst og vest

Talen om en vækstideologi i de socialistiske lande kan derfor ikke helt afvises. Den har faktisk sine historiske rødder. Er det da ikke blot dette, der spørger, når man i dag afviser nulvækstideerne?

Det spiller givet en rolle, men næppe på den måde, man opfatter det i Vesten. Her må vi igen se nærmere på baggrunden for vækst-diskussionen i vest.

De vestlige *nulvækstideer* må som nævnt bl.a. ses som en reaktion på de vestlige *vækstideer* som især har udviklet sig under de kapitalistiske højkonjunkturer. Disse vækstideer har haft en helt anden sam-

fundsmæssig funktion end de vækstideer, der udvikledes i USSR omkring 2. verdenskrig. Hvor den sovjetiske vækstideologi primært var båret frem af ønsket om gennem en hurtig vækst at sikre opbygningen af et højtudviklet socialistisk samfund, var vækstideologien i vesten skabt af håbet om gennem teknologisk baseret vækst at kunne få klassemodsætningerne til at forsvinde uden i øvrigt at antaste det kapitalistiske system. Mens de borgerlige *nulvækst*teorier som angivet ganske negligere betydningen af udviklingen i den teknologiske proces, så er det til gengæld karakteristisk for de borgerlige *vækst*teorier, at de faktisk gør hele samfundsudviklingen til et spørgsmål om teknologisk udvikling, at de »absolutiserer« det tekniske fremskridt. Den sovjetiske økonom G. Khromushin har om dette skrevet:

»Absolutiseringen af det teknologiske fremskridt betyder ikke blot et forsøg på at skjule modsætningen mellem socialisme og kapitalisme, men betyder også et forsøg på at vise, at den industrielle udvikling bevirker at klasseformålene får en stadig ringere betydning, og et forsøg på at åbne op for muligheden af at sociale problemer skulle kunne løses gennem rent tekniske og administrative metoder. Og dette antages at gøre det unødvendigt at anlægge et klassemæssigt syn på behandlingen af fænomenerne i vor tids sociale liv.

Faktisk foregår der et kvalitativt, revolutionært spring i udviklingen af produktivkræfterne i dag, og de bliver samfundsmæssiggjort med voldsomt stigende hastighed. Det er almindelig kendt. Men produktivkræfterne udvikler sig ikke i et vakuum. De udvikles i et historisk bestemt system af sociale forhold.«⁷⁾

Det er afgørende at forstå betydningen af dette »system af sociale forhold«, når man ønsker at forstå den økologiske krises problemer, fordi det er det, der bestemmer samfundets evne til at beherske de samfundsmæssige betingelser for beherskelsen af stofskiftet mellem naturen og

samfundet. Dette system af sociale forhold udvikler sig fundamentalt forskelligt under kapitalismen og socialismen. Set i et bredere historisk-materialistisk perspektiv kan man sige, at hvor den vækstideologi, der knytter sig til den teknologiske udviklings evne til at løse klassemodsætningerne under kapitalismen, i det lange løb er dømt til at mislykkes på grund af klassemodsætningernes antagoniske karakter, så har »vækstideologien« i de socialistiske lande på en langt mere realistisk måde været knyttet til udviklingen i den videnskabeligt-tekniske revolution som en forudsætning for overgangen til det klasseløse kommunistiske samfund.

Det »realistiske« viser sig i, at den fremmedgørelse overfor det ydre miljø, som kommer til udtryk i værket fra 1938 (og som i mere modereret form holder sig i lærebøgerne til ca. 1960), siden da er svundet ind såvel på det teoretiske som på det praktiske plan i forbindelse med den socialistiske samfunds konfrontation med den økologiske krise.

Det er således karakteristisk, at hvor kapitalismen medfører en fremmedgørelse overfor naturen og dens anvendelse, der under den økologiske krise ender i krav om nulvækst, skærper de økologiske problemer under socialismen tværtimod erkendelsen af, at udviklingen af kommunismen netop hviler på en stadig forøgelse af de naturmæssige ressourcers ydeevne.

Det er slående, at selv om der naturligvis er mange overlap i en situation, hvor kapitalisme og socialisme lever side om side, kan vi alligevel konstatere, at nulvækstdiskussionen er dominerende i miljødebatten i de kapitalistiske lande, mens den stort set ikke eksisterer i de socialistiske lande. Som allerede nævnt har dette forhold i de kapitalistiske lande bl.a. ført til de meget udbredte forestillinger om, at der skulle eksistere en særlig konservativ vækstcenteret ideologi i de socialistiske lande, hvor man til stadighed ikke ønsker at se miljøproblemerne i øjnene. Vi har

set, at der historisk har været en vis baggrund for denne påstand. Men at opretholde påstanden som en anklage også mod den vækstdebat, der foregår i dag i de socialistiske lande, vil være forkert. Snarere er der i dag tale om, at den samfundsmæssige reproduktionsproces' større gennemskuelighed via planøkonomien, og befolkningens relativt højere praktiske deltagelse i den samfundsmæssige produktions konkrete tilrettelæggelse (der jo stort set er unddraget den politiske beslutningsproces under kapitalistiske betingelser), gør forholdet mellem hensynet til miljøet og hensynet til den økonomiske vækst så konkret, at der ikke bliver tale om et enten-eller: I visse forbindelser må miljøproblemerne på kort sigt løses gennem en dæmpning af produktionsudviklingen inden for et område, i andre situationer er en øget vækst og udvikling i produktionen tværtimod en forudsætning for miljøproblemernes løsning. Den sovjetiske økonom P. Oldak har udtrykt det på følgende måde: »Man kan ofte høre, at kravene om en højere produktionsvækst skulle stå i modsætning til kravet om miljøbeskyttelse. Her ved er problemet imidlertid falsk formuleret. I virkeligheden står samfundet i dag foran følgende alternativer: Enten høje vækstrater i et begrænset tidsrum – hvilket delvist vil kunne opnås ved at udskyde udgifterne til miljøbeskyttelse og sikring af den økologiske ligevægt, hvad der dog på længere sigt i stigende grad medfører vanskeligheder og en tilbagegang i væksttempoet – eller et foreløbigt noget lavere væksttempo ved en samtidig allokering af nødvendige midler til miljøbeskyttelse, hvorigennem et højt og stabilt væksttempo bliver sikret på lang sigt.«⁸⁾

13. Den økologiske krise og teknologiuudviklingen under socialismen

I de socialistiske lande findes en stadigt stigende erkendelse af, at en gigantisk omstilling af hele teknologiuudviklingen er

et uomgængeligt krav for den fremtidige samfundsudvikling.

Kernen i denne omstilling er en udvikling af en teknologi, der – samtidigt med at den hæver arbejdsproduktiviteten – i materialeindhold i højere grad end den nuværende er »miljøkonform«, dvs. findes i miljøet i tilstrækkelige mængder og sammensætning, og som ikke virker krævende/belastende på grund af krav til indhold af, og dermed senere udledning af stoffer, der indvirker negativt på naturen, det være sig den omgivende natur eller menneskets egen natur. Men netop gennemførelsen af disse krav knytter sig snævert til udviklingen af socialistiske/kommunistiske produktionsforhold.

Den østtyske økonom Hans Roos skriver herom:

»På lang sigt kan man kun gennem en *afløsning af de nedarvede teknologier* forvente en mere omfattende udnyttelse af de råstoffer og energibærere, der unddrages fra miljøet, og en grundlæggende formindskelse af miljøforureningen – ekstraktivt gennem formindskelse af den produkt-hhv. behovspecifikke ressourceindsats såvel som recirkulativt gennem formindskelse af affaldsproduktens (især skadelige stoffers) opkomst. En storstilet teknologisk omvæltning, der er indrettet på en effektivere stoføkonomi, vil vise, at problemerne med stofskiftet mellem menneske og natur, der er kommet frem gennem unddragelse af ressourcer og miljøforurening, kan blive løst i den videnskabelig-tekniske revolution på grundlag af socialistiske/kommunistiske produktionsforhold.«⁹⁾

At socialistiske/kommunistiske produktionsforhold er nødvendige i denne forbindelse begrundes den økonomiske geograf Gerhard Schmidt-Renner bl.a. med at

»den fremtidige simple reproduktion af produktionen kræver den planmæssige sikring af dennes naturmæssige betingelser, hvilket kræver overvindelse af spontaneiteten i produktionsmetoderne og deres

hensynsløshed overfor deres naturbetingelser. Med andre ord: En væsentlig drejning af den økonomiske tænkning må ligge i erkendelsen af, i beredvilligheden til og i praksis, at gå økonomisk til værks med miljøet, simpelthen fordi dette, miljøet, i det mindste naturomgivelserne – gennem økonomisk aktivitet – er en almen og uerstattelig betingelse for liv og samfundsmæssig udvikling.«⁽¹⁰⁾

Dermed peger Schmidt-Renner også på de *subjektive* betingelser for at miljøproblemerne kan løses under socialismen – nemlig menneskenes vilje til, med baggrund i erkendelsen af den økologiske krites problemer, aktivt at ville bidrage til den nødvendige ændring og at ville omstille deres egen aktivitet derefter: En helt ny teknologi betyder ikke bare opfindelse af ny teknik og øget naturvidenskabelig indsats, men også nyudvikling af de økonomiske discipliner, videreudvikling af filosofien, opbygningen af nye holdninger og gennemførelse af en ny livsstil. Inden for alle disse områder kan vi i disse år se klare tegn på ændringer i de socialistiske lande.

Hele denne forandring må imidlertid ikke blot ses som et svar på »den økologiske krise«, men i ligeså høj grad som en logisk følge af de udviklingslove, der gælder for socialismens udvikling og for udviklingen af det kommunistiske samfund.

Først i dette perspektiv er vi klart i stand til at forstå de grundlæggende forskellige ideologiske standpunkter vi er vidne til, hvad angår bedømmelsen af den økologiske krites indflydelse på den økonomiske vækst.

14. De teknologiske svar på den økologiske krise

Lad os se nærmere på nogle af de krav, der stilles til den fremtidige udvikling af natur-samfund-forholdet (teknologien), for at kunne imødekomme den udfordring, den økologiske krise stiller:

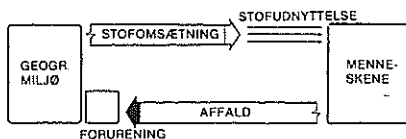

FIG. 1

Fra et økologisk synspunkt kan den samfundsmæssige produktionsproces beskrives som angivet i figur 1: I produktionen trækkes stoffer ud af det geografiske miljø for at kunne omformes til brugsværdi for menneskene. På figuren tages bredden af stofomsætningspilen som udtryk for den mængde stof, der er unddraget miljøet. Omformningen giver sig udslag i en mængde produkter, angivet ved antallet af pile, her 3. Kun en del af det stof, der er undraget miljøet indgår i de endelige produkter, hvorfor der skabes affald. Også brugsværdierne vil efter endt brug vende tilbage til det geografiske miljø som affald og evt. forurening.

a. Forøgelse af stofomsætningsevnen

En forøgelse af produktionen, en »vækst«, er siden den industrielle revolutions barndom i vid udstrækning sket gennem en stadig forøgelse af samfundets evne til at omsætte stoffer fra det geografiske miljø. Når produktionsstigningen primært kommer til veje gennem øget evne til omsætning af stoffer fra det geografiske miljø, er det klart, at det har måttet medføre ressource- og forureningsproblemer. Denne fase i udviklingen har imidlertid kunnet stå på i ganske lang tid på grund af de industrielle landes stadigt øgede adgang til nye geografiske miljøer, ikke mindst gennem imperialistisk og neoimperialistisk udbytning (men også gennem åbning af miljøer indenfor nationernes egne grænser, der kun i ringe udstrækning tidligere har været genstand for menneskelig udnyttelse, som det f.eks. for USSR's vedkommende gælder i forbindelse med udnyttelsen af Sibiriens rigdomme). Der er derfor en vis historisk baggrund for det, når mange har beskrevet den økologiske krise som et udtryk for en

overudvikling af teknologien i »det moderne samfund«. Det er sådan set rigtigt i den forstand, at man i den teknologiske udvikling hidtil har satset mest på udviklingen af den teknologiske evne til at øge omsætningen af stof i produktionen.

Hvad der sker i »Grænser for vækst« er, at man blot fremskriver denne udvikling. På fig. 2 er vist konsekvensen af dette:

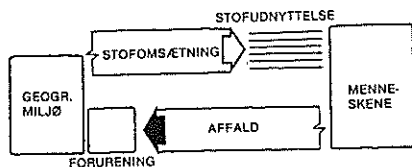

FIG. 2 FORØGELSE AF STOFOMSÆTNING

En fordobling af produktionen (fra 3 til 6 enheder) er opnået gennem en fordobling af stofomsætningen. Som konsekvens heraf forøges mængden af affald og dermed også forureningen.

Men snarere end at betragte det som overudvikling må vi se det som et udtryk for en underudvikling af andre teknologiske områder: Dels den teknologi, der knytter sig til cirkulation af de stoffer, der bruges i produktionen, dels den teknologi, der knytter sig til bedre udnyttelse af råstofferne, hvad enten de er taget direkte fra naturen eller i form af affald: Bedre udnyttelse vil sige, at man får samme nytteeffekt ud af mindre råstof og energi gennem forbedret teknik.

b. Forbedring af genanvendelsen

Hvad angår recirkulering er selve principet: at anvende affald som råstof jo velkendt, og det er et område som udvides meget i disse år, omend indsatsen i hvert fald i de kapitalistiske lande svinger i takt med råstofpriserne og påvirkes på en svært gennemskuelig måde af den kapitalistiske økonomi, ikke mindst under den økonomiske krise. Tendensen er imidlertid på længere sigt klar. På fig. 3 ses, hvorledes recirkulering kan bidrage til forøgelse af

produktionen uden at stofudtrækket fra det geografiske miljø øges.

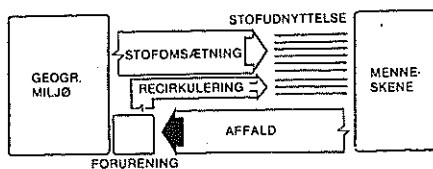

FIG. 3 INDFØRELSE AF GENANVENDELSE

Det økologiske princip, der ligger i recirkulering fremhæves af mange borgerlige videnskabsfolk som noget nyt og revolutionært indenfor den økonomiske teori. Også marxismen anklages for ikke i sin økonomiske teori at tage hensyn til de økologiske kredsløb og nødvendigheden af recirkulation. Som allerede antydnet, har dette da også været et forsømt område indenfor den nyere marxistisk-leninistiske økonomiske teori, hvor der netop i disse år arbejdes meget på at få udbedret dette blandt marxistiske økonomer og geografer, især i de socialistiske lande. Men et solidt grundlag for arbejdet ligger faktisk allerede hos klassikerne. Marx beskriver f.eks. allerede i *Kapitalen* »genomdannelsen af produktionens ekskrementer, dens såkaldte affaldsprodukter« som »det andet store område, hvor der økonomiseres med produktionsbetingelserne«¹¹). Hvorledes denne økonomisering udvikles under kapitalismen, beskriver Marx bl.a. på følgende måde:

»...efterhånden som den kapitalistiske produktionsmåde udvides, vokser også anvendelsen af produktionens og forbrugets ekskrementer. Ved førstnævnte forstås vi industriens og landbrugets affald, ved sidstnævnte dels de ekskrementer, der opstår af menneskets naturlige stofskifte, dels den form, forbrugsgenstandene har, efter at de er forbrugt. Produktionens ekskrementer er f.eks. i den kemiske industri biprodukterne, der går til spilde, hvis produktionen foregår i lille skala; eller de jernspåner, der skrælles af ved maskinfabrikationen og atter indgår som rå-

stof ved produktionen af jern osv. Forbrugets ekskrementer er de naturlige stoffer, mennesket udskiller, endvidere rester af klæder i form af klude osv. Forbrugets ekskrementer har størst betydning for landbruget. Hvad angår deres anvendelse sker der et enormt spild i den kapitalistiske husholdning; f.eks. i London har man ikke kunnet finde på at stille noget bedre op med 4½ million menneskers gødning end under uhyre omkostninger at forpeste Themsen med den.«¹²⁾

Selv om spildevandsrensning nu mere end 100 år senere omsider er ved at blive gennemført generelt også i mange af de udviklede kapitalistiske landes storbyer, hører denne anvendelse af husspildevand stadig til undtagelserne. I de socialistiske landes storbyer er den derimod efterhånden ganske almindeligt.

Udnyttelsen af affald er blandt visse miljøaktivister blevet snævert forbundet med oprettelse af decentrale produktionsenheder og enkel overskuelig teknologi.

Det er en tankegang, der går igen, ikke kun blandt »nulvækstforkæmpere«, men også blandt mere etablerede borgerlige ideologer: I OECDs nye, i økonomikredse meget omtalte rapport »Interfutures«, angives således, at »ønsket om decentralisering og medbestemmelse (vil) virke i retning af mindre produktionsenheder. Dertil kommer kravet om forureningsbekæmpelse og miljøforbedring, som ligeledes modvirker etableringen af store teknologier.«¹³⁾

Det er i denne forbindelse interessant at se, hvad Marx videre skriver:

»I store træk er betingelserne for denne genbenyttelse følgende: Ekskrementerne af denne art må være til stede i massemålestok, hvilket kun forekommer, når arbejdet foregår som storproduktion; forbedring af maskinerne, hvorved stoffer, der i deres givne form tidligere var ubrugelige, får en skikkelse, der gør dem an-

vendelige i nyproduktionen; videnskabs, specielt kemiens fremskridt, som bringer de egenskaber ved affaldet for dagen, der kan nyttiggøres. Også i det lille landbrug, der drives som havebrug, som f.eks. i Lombardiet, det sydlige Kina og i Japan, sker der ganske vist store besparelser af denne art. Men i det store og hele bliver landbrugets produktivitet under dette system betalt ved en stor ødslen med menneskelig arbejdskraft, der trækkes bort fra andre produktionssfærer.«¹⁴⁾

De tendenser, der i disse år viser sig i forbindelse med genanvendelse af »samfundets ekskrementer«, bekræfter Marx' analyse. Det er således karakteristisk, at de eneste steder, hvor der i dag i større udstrækning forekommer genanvendelse af produktions- og forbrugsaffald i Danmark, er ved de nye sorteringsanlæg på Vestforbrændingen og Amagerforbrændingen. Her bliver ca. 1/3 af slaggeproduktionen genanvendt. Disse to anlæg er Danmarks største, og modtager tilsammen omkring 15% af den samlede mængde fast affald i Danmark og 40% af det affald, der leveres til forbrændingsanlæg i Danmark.

Men hermed være ikke sagt, at disse stordriftsfordele vil vedblive med at bestå. Der er tale om en historisk tendens, der repræsenterer et trin i teknologiudviklingen.

Imidlertid ligger de store teknologiske muligheder, hvad angår recirkulering, først i forbindelse med en udvikling, hvor hensynet til recirkulering direkte kommer til at påvirke selve produktionen. Der kan vi sagtens forestille os f.eks. en standardisering af stoffer og produktudformning, der i høj grad kan bidrage til at forbedre økonomien ved recirkulering. Det er klart, at stigende råstofpriser og forureningsomkostninger – i hvert fald i den udstrækning de rammer producenten selv – bidrager til at fremme denne udvikling. Men samtidigt forøges også kravet om en øget samfundsmæssig styring og kontrol med selve produktionsprocessen.

c. Forbedring af stofudnyttelsen

Højere råstofpriser fremmer imidlertid også udviklingen af teknologi, der kan virke materialebesparende. Denne har indenfor de senere år taget et betydeligt op-sving, såvel i de kapitalistiske som i de socialistiske lande. Det er en udvikling, der satte igang allerede i 60'erne før miljødebatten tog fat. Således viser en undersøgelse fra Vesttyskland at udviklingen i råstofforbrug var langt mere dæmpet i 60'erne end i 50'erne, set i forhold til udviklingen i nettoproduktionen. Alene energiforbruget pr. produceret vareenhed faldt fra 1953 til 1967 med 33% i BRD. Imidlertid er det svært at få statistiske oplysninger om dette forhold i de kapitalistiske lande.

I de socialistiske lande kan denne udvikling lettere følges, fordi udviklingen af materialeforbrug indgår som et væsentligt element i planøkonomien. Hvor man tidligere især har udviklet materialebalancer for bedre at kunne skønne over behovet for og fordelingen af de materialer, der var nødvendige for produktionen, er det i de senere år blevet et mere aktivt instrument til forbedring af materialeøkonomien. Som et væsentligt element i planmålene indgår mål for udviklingen i det specifikke materialeforbrug, altså forbruget af stof og energi, pr. produceret enhed:

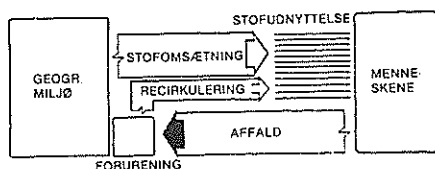

FIG 4 FORBEDRING AF STOFUDNYTTELSE

I fig. 4 er dette vist som større produktion (flere pile) pr. omsat stofmængde: I eksemplet er produktionen øget med 33% (fra 9 til 12 pile), mens stofomsætningen er uforandret og det specifikke materialeforbrug (»stofomsætning pr. pil«) er altså sænket med 25%. I DDR ser virkeligheden således ud: Under den forrige 5-års-

plan (1971-75) faldt det specifikke materialeforbrug med 13% eller 2,8% om året. Den samlede vækst i produktionen (»antal pile«) steg i samme periode med 6,4% pr. år. 44% af produktionsstigningen kan således i økologisk forstand siges at være fremkommet ved indsparring af materialer gennem udvikling af materialebesparende teknologi. I den nuværende 5-årsplan for perioden 1976-80 regnes med en produktionsstigning på 6,3% om året og en sænkning af det specifikke materialeforbrug på 3% om året. Dennes andel i stigningen er således planlagt til 48%¹⁵). De hidtidige resultater fra 5-årsplanen tyder på at dette planmål vil blive opfyldt.

Fra et økologisk synspunkt kan det generelt stilles som et mål for det fremtidige kommunistiske samfund at dette %-planmål stadig forøges. Bliver det 100% betyder det, at en produktionsforøgelse ikke medfører øget materialeforbrug. En sådan udvikling vil ikke mindst kunne få betydning for væksten under kommunismen, når hele materialehusholdningen baseres på principielt lukkede kredsløb, således som det f.eks. forudses i USSR's øverste sovjets beslutning om naturens beskyttelse og bevarelse.

En sådan form for »nulvækst« vil kommunister kunne arbejde for – ikke som et mål i sig selv, men som et middel til at skabe det materielle grundlag for udviklingen af det kommunistiske samfund.

d. Forbedring af udnyttelsen af naturpotentialer

De 100% vil aldrig blive nået for produktionen som helhed, fordi der hele tiden opstår nye sider af naturen som menneskene udvikler mulighed for at drage nytte af. Vi kan sige, at der sker en stadig udvidelse af de stofdannelses- og stofnedbrydningsmuligheder (»potentialer«) som det geografiske miljø byder på. Og også her spiller teknologiudviklingen en afgørende rolle. Udviklingen af stofomsætningen, som omtalt

i fig. 2, hviler i mange tilfælde på udnyttelsen af de naturmæssige stofdannelsespotentialer. Overudnyttelsen af disse har historisk først og fremmest vist sig i forbindelse med det biologiske udbyttepotentialtiale og har givet sig udslag i jordudpining, skovvrydning og påfølgende erosion, i menneskeskabte steppe- og ørkendannelser. På ganske samme måde er der ofte sket en overskridelse af de naturmæssige stofnedbrydningspotentialer med f.eks. ødelæggende forurening af søer og vandløb til følge. Overskridelsen af stofdannelses- og stofnedbrydningspotentialerne kan således sænke potentialerne og derigennem yderligere øge skævheden mellem disse og stofomsætningsevn. Vi ser det som en skærpende af råstof- og forureningsproblemerne. Dette kan delvist undgås gennem forbedring af den teknologi, der vedrører den præcise kortlægning af naturpotentialerne, hvorved den naturmæssige gendannelse af stofferne udnyttes bedre. En yderligere forøgelse af potentialerne kræver at naturbetingelserne underkastes samfundsmæssig reproduktion. Der vil her naturligvis stadig være tale om en naturmæssig gendannelse, blot vil denne i stedet for at være reguleret af naturen selv, nu være udløst af mennesker. Dette betyder, at det kræver menneskeligt arbejde, og bl.a. derfor bliver spørgsmålet om en økonomisk vurdering af naturen og dens ressourcer et stadig mere brændende samfundsmæssigt problem, som hænger snævert sammen med kortlægningen af naturpotentialerne.

Forøgelsen af naturpotentialerne indeholder også et andet aspekt, nemlig en forbedret arealanvendelsesplanlægning.

En uhensigtsmæssig arealanvendelse betyder både et stort spild af menneskelige og naturmæssige ressourcer og en dårligere opfyldelse af de menneskelige behov. Men netop den komplekse udnyttelse af miljøet fordrer en koordinering af de mange forskellige og til dels modstridende aktiviteter, der foregår i det geografiske miljø. Det drejer sig ikke alene om en sta-

dig byfornyelse, sikring af tilstrækkelige rekreative arealer, opretholdelse af landbrugs- og skovbrugsarealerne, begrænsning af transportarealerne gennem favorisering af kollektiv trafik m.v., men især at disse lægges, fordeles og kombineres så de forskellige geografiske miljøers særlige egenskaber udnyttes bedst muligt: Den voldsomme udvikling i den samfundsmæssige arbejdsdeling, som har været en del af den hidtidige industrielle udvikling, har ført til en vidtgående adskillelse af de forskellige grene af økonomien, der har taget del i udnyttelsen af det miljø, der omgiver menneskene; dette til trods for, at det selv samme miljø naturmæssigt udgøres af til dels sammenhængende økologiske systemer, der reagerer ganske følsomt overfor indgreb. Her må den stadige omdannelse af miljøet i stigende grad foretages på en måde, der samtidig betyder en tilpasning til miljøet, f.eks. gennem den bevidste udvikling af regionale »stofsamdriftsøkonomier«, der hver for sig kan udvikles uden at skabe modsætninger til det egne særlige naturgrundlag. Dette vil i sig selv kræve en revolutionerende omvæltning af hele den samlede teknologiske proces, herunder udvikling af en systematisk videnskabelig forståelse for forskellige geografiske miljøers sammensætning og potentielle anvendelighed til forskellige kombinationer af samfundsmæssige formål. Den generelle effekt af en bedre tilpasning af det geografiske miljø er søgt anskueliggjort i fig. 5.

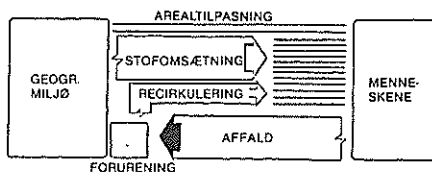

FIG. 5 FORBEDRING AF AREALTILPASNING

På figuren forbliver stofomsætningen stadig uforandret, mens produktionen (som jo i disse modeller skal opfattes ikke som bytteværdi, men som brugs- og nytteværdi) øges, takket være en bedre arealtilpasning.

Således bidrager en forbedring af både recirkulering, materialeforbrug og arealanvendelsen til at øge produktionen uden at miljøet derigennem belastes yderligere.

15. Energiforsyningen – et særligt problem

En særlig plads indtager energiforsyningen. Denne kan jo ikke indgå i et lukket kredsløb, men må hele tiden tilføres. Samtidig er jo enhver aktivitet afhængig af energi, så der vil være behov for en stadig forøgelse af energiforsyningen.

Energiproblemernes løsning er således afhængig af frembringelse af stadig nye energiressourcer og en teknologi, der er bedre tilpasset de muligheder og særtræk, der kendetegner de forskellige energiformer, i særlig grad de former, der findes lokalt eller regionalt i større mængder. Men samtidig er udviklingen af energibesparende teknologi en ligeså afgørende side af energiproblemerne, ikke blot af økonomiske grunde, men også fordi det på langt sigt vil være nødvendigt at holde det samfundsskabte varmeudslip til atmosfæren nede på et niveau, der ikke øver ukontrollerbar indflydelse på den globale varmebalance.

De forskellige samfundssystemers evne til at gennemføre denne omstillingsproces kan vise sig som afgørende for deres fremtidige udviklingsmuligheder: Den kapitalistiske verdens førende nation USA, har hidtil ikke vist store evner i retning af at få gennemført forbedringer på energiområdet. Til trods for at man har iværksat omfattende energiprogrammer, har disses virkning hidtil været temmelig begrænset. Fra 1951-65 faldt energiintensiteten (energiforbruget i forhold til bruttonationalproduktet, i faste priser) i USA med kun 8% og er endda siden steget igen, så det i 1976 lå på samme niveau som i 1951. Godt nok er det specifikke energiforbrug indenfor industrien, presset af de stigende oliepriser, blevet sænket med 6,2% fra 1973 til 1976 (altså med ca. 2% om året), men in-

denfor de store poster, opvarmning af bygninger og energiforbruget inden for transportsektoren, hvor der eksisterer et gigantisk energispild i USA, er der ikke opnået store resultater. Heller ikke det mål, man har stillet sig for en ændring af primærenergens sammensætning, nemlig fra at lade olien udgøre 45% i 1973 til at stige imod ca. 35% i 1985, ser ud til at nærme sig. Oliens andel af energien steg sågar fra 1973 til 1976.

I de kapitalistiske lande i Europa, især i Vesttyskland, er de statsmonopolistiske energiprogrammer lykkedes bedre: I BRD faldt energiintensiteten fra 1951 til 1965 med 32%, og er siden da faldet med yderligere 7% ¹⁶⁾.

Men heller ikke her viser det sig at man effektivt udnytter de muligheder, der ligger i f.eks. mere energibesparende boligformer, bedre sammenkobling af elektricitets- og fjernvarmeforsyningen, og ikke mindst begunstiggelse af den offentlige transport.

Netop på transportområdet viser der sig en markant forskel på de kapitalistiske og de socialistiske lande. F.eks. er energiforbruget i hele transportsektoren i DDR faldet med 8% siden 1970, til trods for at varetransporten er øget med 11% og persontransporten er øget med 29% ¹⁷⁾. Dette hænger naturligvis sammen med de muligheder for besparelser, der eksisterer i den kollektive trafik, bl.a. i forbindelse med en elektrificering af togdriften. Men også på andre områder, f.eks. i forbindelse med den bevidste prioritering af anvendelsen af de forskellige energiformer, besidder planøkonomien fordele i forhold til den kapitalistiske økonomi. Således har man i den sovjetiske energipolitik foretaget en prioritering, der i hovedtræk går ud på, at Sibiriens kul i den kommende periode skal udgøre grundlaget for elektricitetsforsyningen (bl.a. i forbindelse med superhøjspændingsledninger) mens udnyttelsen af gas og olie så vidt muligt skal forbeholdes den petrokemiske industri samt

anvendes til eksport. Tilvæksten i atomkraftværker vil især blive forbeholdt de energifattige europæiske dele af USSR. Som den amerikanske avis *Financial Times*' oliemedarbejder Ray Dafter udtrykker det: »Sovjetunionen har ressourcerne – og det politiske system – til at satse stærkere på kul, naturgas og kernekraft. Det kan også indføre spareforanstaltninger for at dæmpe det indenlandske olieforbrug.«

De miljømæssige vanskeligheder, der er forbundet med anvendelsen af forskellige energikilder, herunder atomenergi, skal ikke behandles her. Men det er værd at notere sig, at den omfattende folkelige aktivitet, der på miljøområdet med succes er blevet gennemført i Sovjet, som f.eks. diskussion om de gigantiske og vanskeligt overskuelige dæmningsprojekter ved de store sibiriske floder¹⁸), og forureningen af f.eks. Baikalsøen, ikke har gjort sig gældende i forbindelse med anvendelsen af atomkraft til fredelige formål. Der er dog tegn på, at denne diskussion er ved at komme igang, men næppe så meget på grund af angst for kernekraftværkulykker, som på grund af de økonomiske omkostninger, der faktisk ser ud til at være forbundet med den fredelige anvendelse af atomenergi.

16. Kan kapitalismen løse den økologiske krise?

I slutningen af sin analyse af storindustrien i »Kapitalen« skriver Marx:

»Ved den stadigt voksende overvægt af bybefolkningen, som den kapitalistiske produktionsmåde sammenhober i store centrer, akkumulerer den ganske vist samfundets historiske bevægkraft, men på den anden side bringer den forstyrrelse i stofskiftet mellem menneske og jord, dvs. i den proces, hvor de stoffer fra jorden, mennesket har forbrugt i form af næringsmidler og beklædning, vender tilbage til jorden, med andre ord den evige naturbetingelse for varig frugtbarhed. Den ødelægger herigennem på samme tid byarbej-

dernes fysiske sundhed og det åndelige liv hos landarbejderne. Men ved at tilintetgøre de naturskabte betingelser for dette stofskifte, fremtvinger den kapitalistiske produktion samtidig nødvendigheden af, at man genopretter dette stofskifte som en lov for den samfundsmæssige produktionsstyring og gør dette i en form, der er i overensstemmelse med menneskets fulde udvikling.«¹⁹)

Den økologiske krise, der eksisterer i dag, og den debat, der på verdensplan føres omkring den økologiske krise (inkl. nulvækstdiskussionen), er et klart udtryk for den voksende erkendelse af den fremtvungne »nødvendighed af at dette stofskifte genoprettes systematisk«.

Selv om dette først under socialismen kan ske »i en form, der er i overensstemmelse med menneskets fulde udvikling«, skal man dog ikke undervurdere kapitalismens muligheder for at kunne imødegå den økologiske krise. Det er i denne forbindelse værd at bemærke, at det er lige så naivt at tro, at kapitalismen automatisk bryder sammen under den økologiske krise, som det er at tro, at den socialistiske revolution automatisk sejrer, blot undertrykkelsen af menneskene bliver tilstrækkelig hårdhændet.

Kapitalismen har også sine realistiske svar på miljøproblemerne. Nogle af disse ligger som indbyggede elementer i udviklingen af den kapitalistiske akkumulationsproces, som f.eks. Marx beskriver det i citaterne s. 264-265.

I den aktuelle situation er det især vigtigt at notere sig de særlige træk, der gør sig gældende i forbindelse med udviklingen under de kapitalistiske krisecykler: Mens der således under den sidste højkonjunkturperiode har været en tendens til at industrien frigjorde sig fra lokale råstoffer og overgik til en række verdensmarkedsråstoffer, som ydermere udnyttedes relativt mindre effektivt, så har krisens gennemslag nødvendiggjort en billigsgørelse af produktionens rå- og hjælpestoffer, for at der

derigennem kunne bevares en høj profit. En af metoderne hertil har været bedre udnyttelse af lokale råstofforekomster, en anden at erstatte råstofferne med samfundsskabte spildstoffer som er egnede i den pågældende produktion.

Det er formodentlig dette krisefænomen, som forfatterne af »interfuture«-rapporten tænker på, når de mener at se en sammenhæng mellem løsning af miljøproblemerne og »decentraliseringen«. En ganske lignende sammenhæng sås i forbindelse med krisen i 30'erne.

Kapitalismens aktive muligheder for at kunne imødegå den økologiske krises problemer hænger imidlertid snævert sammen med den statslige politik, der har fået tildelt en stadigt større rolle i forbindelse med den statsmonopolkapitalistiske udvikling. Statens miljøpolitik må først og fremmest ses som et kriseregulerende instrument: Under højkonjunkturen har miljøpolitikken især drejet sig om bortskaffelse af spild- og affaldsstofferne, efter at de har forladt produktionsprocessen. Den har kun haft til formål at begrænse konsekvenserne af den voksende miljøforurening, men har hverken berørt råstofudnyttelsen eller selve de produktionsprocesser, der giver anledning til forureningen og som stiller sine krav til et råstofgrundlag. Efter krisen er miljøpolitikken drejet mere i retning af en »genanvendelsespolitik«, men vel at mærke en genanvendelsespolitik, der i vid udstrækning tager sigte på at fremskaffe billigere, lokale råstoffer for brancher, der er truet under krisen på grund af stigningen i råstofpriserne på verdensmarkedet. Det er i denne forbindelse, staten begynder at interessere sig for, hvorledes spild- og affaldsstoffer kan genanvendes som billige erstatningsstoffer i produktionen. Det er endvidere tydeligt, hvorledes statens genanvendelsespolitik hovedsageligt er afgrænset til at omfatte »forbrugets ekskrementer«, mens det er virksomhedernes beslutningsområde, hvorvidt »produktionens ekskrementer«

skal genanvendes. Derfor hører vi meget om energibesparende foranstaltninger i forbindelse med boligopvarmning, den enkelte bilists muligheder for en bedre benzøkonomi, og udvikling af en bedre sortering af affald, der kan muliggøre og billiggøre en genanvendelse af dette, mens selve produktionsprocessen i virksomhederne (ud over nogle begrænsninger i forbindelse med produktionens lokalisering og nogle ganske frivillige støtteordninger i forbindelse med energibesparende foranstaltninger) stadigvæk i hovedsagen er et lukket område. Men denne udvikling forløber naturligvis ikke uden modsætninger: For eksempel har statens bestræbelser for at begrænse konsekvenserne af industriens forurening rent teknisk nødvendiggjort, at det blev muligt for den monopolkapitalistiske stat at kunne få en vis indsigt i de produktionsprocesser, der ligger til grund for forureningen. Dette problem har man klareret ved gennem miljøloven at muliggøre en sådan indsigt fra statens side på betingelse af en ganske omfattende tavshedspligt, der stort set overvåges af industrien selv. (se s. 253). Indsigten kan lette håndteringen af problemerne med spild- og affaldsstofferne, mens tavshedspligten i praksis gør det umuligt at gennemføre egentlige indgreb i produktionsprocessen mod virksomhedernes, især monopolernes interesser.

Det samfundsmæssige stofskiftes kerneområde – selve produktionsprocessen – er altså, til trods for en voldsom udvikling i den statslige politik indenfor miljøområdet, stadigvæk stort set uden for samfundsmæssig kontrol og regulering, fordi dette vil gribe så afgørende ind i produktionens private karakter. Og dette er nok det mest ømme punkt for kapitalismens muligheder for at kunne løse den økologiske krises problemer.

Samtidig vil netop gennemførelsen af en sådan direkte regulering og omlægning af produktionsprocesserne på grundlag af en omfattende folkelig mobilisering og kontrol være et afgørende element i de bidrag,

genanvendes. Derfor hører vi meget energibesparende foranstaltninger i forbindelse med boligopvarmning, den enkelte bilists muligheder for en bedre økonomi, og udvikling af en bedre sort af affald, der kan muliggøre og bilagere en genanvendelse af dette, mens produktionsprocessen i virksomhederne (ud over nogle begrænsninger i forbindelse med produktionens lokalisering og nogle ganske frivillige støtteordninger i forbindelse med energibesparende foranstaltninger) stadigvæk i hovedsagen er et af de områder. Men denne udvikling forløber naturligvis ikke uden modsætninger: Et eksempel har statens bestræbelser for at begrænse konsekvenserne af industriens forurening rent teknisk nødvendiggjort, at det blev muligt for den monopolkapitalistiske stat at kunne få en vis indsigt i de produktionsprocesser, der ligger til grund for forureningen. Dette problem har man klaret ved gennem miljøloven at muliggøre en vis indsigt fra statens side på betingelse af en ganske omfattende tavshedspligt, der i sig selv set overvåges af industrien selv. (se s. 266). Indsigten kan lette håndteringen af miljøproblemerne med spild- og affaldsstoffer, mens tavshedspligten i praksis gør det umuligt at gennemføre egentlige indgreb i produktionsprocessen mod virksomhedernes, især monopolernes interesser.

Det samfundsmæssige stofskiftes kerneområde – selve produktionsprocessen – er stadigvæk, til trods for en voldsom udvikling i den statslige politik indenfor miljøområdet, stadigvæk stort set uden for samfundsmæssig kontrol og regulering, fordi dette ville gribe så afgørende ind i produktionens økonomiske karakter. Og dette er nok det mest alvorlige punkt for kapitalismens muligheder for at kunne løse den økologiske krises problemer.

Samtidig vil netop gennemførelsen af en sådan direkte regulering og omlægning af produktionsprocesserne på grundlag af en omfattende folkelig mobilisering og kontrol være et afgørende element i de bidrag,

en aktiv miljøbevægelse kan yde til udviklingen af et antimonopolistisk demokrati. På det ideologiske plan er dette også vigtigt, fordi den fremmedgørelse overfor den samfundsmæssige produktionsproces, som reaktionære kræfter ved hjælp af nulvækstideer o.lign. udnytter til at skabe angst og forvirring blandt menneskene, kun gennem en sådan aktiv bevægelse kan brydes effektivt.

17. Produktionen er udgangspunktet under socialismen

Ser vi på den konkrete udvikling i de socialistiske lande, kan vi bedre forstå, hvorfor nulvækstideerne dér har så træge kår. For dér er netop produktionen udgangspunktet for såvel diskussionen af miljøproblemerne som de konkrete tiltag for at løse miljøproblemerne: En stadig udvikling af indsigten i og dermed muligheden for reel indflydelse på produktionens udvikling og tilrettelæggelse kan f.eks. ses fremmet i DDR på uddannelsesområdet gennem den polytekniske undervisning og gennem hele den offentlige debat, som er meget »produktionsorienteret«. Det er f.eks. næppe noget tilfælde, at en meget stor del af artiklerne i de østtyske aviser omhandler produktionsresultater, teknologiske ny-skabelser og rationaliseringer. Et fingerpeg om befolkningens reelle deltagelse i den teknologiske udvikling haves gennem den såkaldte Neuererbewegung (»for-nyer«- eller »opfinder«-bevægelsen), dvs. deltagelse i produktionsmæssige forbedringer i samfundsökonomien. Her er der i DDR sket en markant fremgang i de senere år, således at deltagerne i Neuererbewegung i 1977 udgjorde 32% af alle erhvervsaktive i DDR.

I såvel 5-års-planerne som i de enkelte årsplaner indgår ressource- og miljøproblemerne som særskilte poster, som omtalt på s. 266. For de enkelte industrier aftales mere præcist, hvor der skal sættes ind med forbedring af stoføkonomien, og hvilke mål, der kan realiseres på kortere sigt. Sid-

ste år kunne man således i avisen »Neues Deutschland« løbende følge med i de præciserede mål også indenfor materialeøkonomien, som de enkelte industrigræne opstillede for at overopfylde planmålene, som led i den socialistiske kappestrid op til DDRs 30-års-dag. Som eksempel kan nævnes byggesektorens »30-års-gave«: »30 gode gerninger fra byggefagene til vor republik«, offentliggjort i Neues Deutschland den 30. november 1977. Seks af de »gode gerninger« vedrører materialeøkonomien direkte. Et enkelt af dem lyder:

»I bygge- og anlægssektoren skal anvendelsen af sekundæråstoffer forhøjes med 11% gennem bedre registrering og nyttiggørelse. Særlig centralt står heri den bedre anvendelse af bundforekomsterne ved kalk- og grusudvindingen, anvendelsen af flyveaske, udvindingen af mineralske råstoffer fra brunkulsindustriens dæklag og anvendelse af byggeaffald. Værdifulde sanitære indretninger skal overalt genanvendes, efter det eksempel, som byggereparationskollektivet KWV Berlin-Weissensee har udvist. Indenfor rammerne af FDJ (ungdomsforbundet)-aktionen »Materialeøkonomi« vil de unge byggearbejdere fremskaffe 70.000 tons skrot og 1500 t brugt papir til genanvendelse.«

18. Udviklingen af en afmystificerende miljøbevægelse

Der er således en ganske materiel baggrund for den væsensforskellige indstilling til den økologiske krises problemer, som vi finder i hhv. kapitalistiske og socialistiske lande. Kernen i dette ideologiske problem har allerede Karl Marx formuleret på denne måde:

»Den form, som den sociale livsproces, dvs. den materielle produktionsproces antager, afkaster ikke sit mystiske tågeslør, før den som produkt af frit associerede mennesker står under disses bevidste planmæssige kontrol.«²⁰⁾

Det er dette »mystiske tågeslør«, der skaber angst for fremtiden blandt menne-

skene. Og det er dette mystiske tågeslør, der udnyttes i den ideologiske kamp. Forureningsdebatten, som den udviklede sig i 60'erne, viste, at der eksisterede en bred folkelig forståelse for sammenhængen mellem vanskelighederne ved at løse miljøproblemerne og den kapitalistiske økonomis profitkrav. Denne erkendelse sløredes kraftigt gennem nulvækstideologernes afsporing af debatten. Det var en udvikling, som vi i den kommunistiske bevægelse stod dårligt forberedte til at imødegå ideologisk. Vi havde svært ved at gøre os gældende i miljøbevægelsen stillet over for dette angreb, bl.a. fordi vi i vores egen historiske tradition har forsømt udviklingen af analysen af den økologiske krises problemer og derfor ikke var i stand til at tage den ideologiske kamp op.

En afklaring på dette område vil til gengæld stille os i en afgørende og forpligtende situation. For til trods for den indflydelse, nulvækstideologien har haft på mil-

jøbevægelserne, besidder disse, i særlig grad NOAH, men også f.eks. OOA, alligevel stærke antimonopolistiske træk, som vil kunne tilføre den antimonopolistiske kamp en betydningsfuld dimension. Det er her vor ideologiske opgave at få disse bevægelser frigjort fra den snærende angst for fremtiden, som nulvækstideologien har forsøgt at påføre dem, og det kan vi kun gøre gennem at fremføre konkrete anvisninger på, hvorledes arbejdet i miljøbevægelsen efter vor mening kan indgå i udviklingen af et antimonopolistisk demokrati. Herigennem må vi, klarere end det hidtil har været os muligt, anskueliggøre hvorledes vor revolutionære optimisme ikke er skabt af en naiv tiltro til »fremskridtet«, men derimod båret frem af en videnskabeligt baseret erkendelse af, hvorledes socialismen, som Engels så smukt har udtrykt det, er indledningen til »menneskeheds forsoning med naturen og med sig selv«.

Noter

1. Commener, B.: The closing circle. London 1972. s. 280. Her citeret efter Agger, P. og Brandt, J.: Om økologi. Hans Reitzels forlag 1978. s. 225.
2. Om økologi. s. 214.
3. Se Tiden – Verden rundt, 11-12 1975.
4. Det er f.eks. en tankegang, der skinner meget igennem i et i øvrigt udmærket studie over miljødiskussionen i USSR, der er foretaget af to forskere fra Lund: Kristian Gerner og Lars Lundgren: Planhushållning och miljöproblem, Sovjetisk debatt om natur och samhälle. 1960-76. Liber Förlag, Stockholm. 1978.
5. Se Meadows m.fl.: Grænser for vækst. Gyldendal 1972. 2. 102-103.
- 5a. Et slående eksempel på »geopolitikens« ideologiske rolle kan man finde i David Hejgaards bog »I det lange løb« (Bind I, s. 220. Forlaget Tiden 1979). Han skriver:
»Lige før jul 1939 fik vi på forbundskontoret tilsendt en bog til anmeldelse i vort fagblad. Den var skrevet af en professor (i geografi ved Københavns Universitet, j.b) Gudmund Hatt og handlede om noget, han kaldte »Geo-politik«. Jeg blev anmodet om at skrive lidt om den til fagbladet, men jeg havde ikke kigget meget i den, før jeg forstod, at det var den mest rygende nazipropaganda for Hitlers »Lebensraum«. Jeg erklærede straks, at den ville jeg ikke skrive noget om, uden at jeg fik lov

til at skrive, hvad det virkelig drejede sig om. Det kunne der imidlertid ikke være tale om, for bogen var i en følgeskrivelse varmt anbefalet af – statsminister Stauning og DsFs formand Laurits Hansen! Jeg var ærlig talt rystet, og nægtede helt at befatte mig med bogen, der da heller ikke blev anbefalet i vort lille blad – men derimod i mange af de store.«

6. Sovjetunionens kommunistiske partis (Bolsjevikernes) historie. Arbejderforlaget. 1939. s. 151-153.
- 6a. Samme sted, s. 153.
7. Khromushin, G.: Scientific-Technical Progress and the Struggle against Bourgeois and Revisionist Ideology. The Soviet Review 1976. Vol XVII, no. 1, s. 91.
8. Oldak, P.: Der wissenschaftlich-technische Fortschritt und neue Aspekte der ökonomischen Analyse. Sowjetwissenschaft, Gesellschaftliche Beiträge 1972.1, s. 38.
9. Roos, H.: Naturmæssige miljøbetingelser og nationaløkonomisk reproduktionsproces. RUC Geografi 1978. s. 11.
10. Schmidt-Renner, G.: Socialistisk miljøbeskyttelse set ud fra nationaløkonomiske synspunkter. RUC Geografi 1978. s. 15.
11. Marx, K.: Kapitalen, Bind III, 1. s. 101. Rhodos. København 1971.

12. Kapitalen, Bind III, 1. s. 130.
13. Iflg. referat i Finanstidende 13/6 1979.
14. Kapitalen, Bind III, 1. s. 130.
15. Roos, H.: s. 11.
16. Rehtziegler, E. m.fl.: Energie- und Rohstoffprobleme im heutigen Kapitalismus. IPW-Forschungshefte 2/1978, s. 140-144.
17. Neues Deutschland 6/9 1979.
18. Se Om økologi, s. 21-23.
19. Kapitalen, Bind I, 3. s. 718.
20. Kapitalen, Bind I, 1. s. 180.